

UŽÍVANIE DROG VO VZŤAHU K ŠIKANOVANIU A K AGRESIVITE NA ŠKOLÁCH (1.)

* VEK, POHLAVIE, TYP ŠKOLY A NÁSILIE*

doc. PhDr. Alojz Nociar, CSc.

*Vysoká škola zdravotníctva
a sociálnej práce sv. Alžbety*

V súčasnosti nie je zriedkavosťou, že počujeme o slovnej, ale aj fyzickej agresii a šikanovaní medzi žiakmi v prostredí škôl. Takéto správanie sa občas vyskytne aj zo strany žiakov a ich rodičov voči učiteľom a výnimočne sa hovorí aj o podobnom reagovaní učiteľov voči žiakom, čo sa zväčša odohráva na základe úmyselných provokácií. Otázkou je, či výskyt takýchto prípadov možno potvrdiť aj presnejšie, napr. v reprezentatívnych prieskumoch u školskej populácie.

V rokoch 2006 a 2010 sa žiaci druhého stupňa ZŠ a študenti všetkých ročníkov SŠ vo veku od 15, 16 do 19, 20 rokov zúčastnili na školskom prieskume TAD¹. V rokoch 2007 a 2011 sa žiaci deviatych ročníkov ZŠ a študenti všetkých ročníkov SŠ zúčastnili prieskumu ESPAD². V oboch týchto reprezentatívnych prieskumoch sa na Slovensku počas skoro dvoch dekád zúčastnil viac ako stotisícový výber slovenskej mládeže vo veku od 10, 11 do 19, 20 rokov (spolu 101 945). To je dostatočná báza na odhad trendov pre legálne aj nelegálne drogy, aj pre niektoré prídavné charakteristiky, ktoré pribudli do týchto prieskumov v ich tretej vlně.

ESPAD sleduje okrem užívania legálnych a nelegálnych drog aj charakteristiky, ako napr.:

- *úplnosť verzus neúplnosť rodiny,*
- *socio-ekonomický status rodiny,*
- *tendencie k agresívnemu a asociálnemu správaniu v škole.*

V dotazníku ESPAD boli aj škály na odhad problémového pitia alkoholu či užívania marihuany. Otázky o násilí v škole umožnili zistiť rozdiely podľa veku a pohlavia, pričom oproti očakávanému rastu násilia s vekom bol trend opačný, napr. *viac učiteľov bolo atakovaných v deviatych triedach základných než v prvých ročníkoch stredných škôl*. Dôležitú rolu zohrávalo aj prostredie, pretože žiaci a študenti rovnakého veku sa v agresívnom a asociálnom správaní v škole významne líšili aj podľa toho, či navštevovali základnú alebo strednú školu.

☞ *Stredoškólcami s príznakmi narastajúcej závislosti od alkoholu sa častejšie prejavovali ako agresori v porovnaní s tými, ktorí užívali iba marihuanu. Ukázala sa aj spojitost' medzi zložením rodiny (úplná, pozmenená, jeden rodič) a jej socio-ekonomickým statusom a výskytom násilného a asociálneho správania.*

V posledných rokoch sa dosť často hovorilo o raste verbálnej aj fyzickej agresivity u žiakov a študentov. Hovorilo sa aj o násilí voči učiteľom; a výnimočne išlo o podobné reakcie zo strany učiteľov, či už po spontánnej alebo plánovanej provokácii od žiakov, ktoré boli nahrané do mobilov a vystavené na amatérskych webových

¹ Tabak – Alkohol – Drogy (TAD1 pre žiakov ZŠ, TAD2 pre študentov SŠ, TAD3 pre učiteľov na ZŠ a SŠ). V piatich vlnách tohto prieskumu (1994 – 2010) sa zúčastnilo 52 477 žiakov ZŠ a SŠ, z toho 25 076 chlapcov a 27 401 dievčat (a spolu 8 339 učiteľov, z toho 20,3 % mužov a 79,7 % žien).

² Európsky školský prieskum o alkohole, tabaku a drogách. V piatich vlnách tohto prieskumu (1995 – 2011) sa zúčastnilo 49 468 stredoškólcov, z toho 24 489 chlapcov a 24 979 dievčat.

stránkach, alebo sa dali pozrieť aj na oficiálnych stránkach médií na internete. Okrem takto náhodne identifikovaných príbehov sa uvedené skutočnosti odrazili aj v širších prieskumoch školskej populácie, ale násilie a šikanovanie v škole sa v nich neskúmalo bezprostredne a súbežne s inou sociálnou patológiou.

Dá sa povedať, že existujú, aj keď zväčša len deklaratívne, ani nie tak pokusy, ako skôr výzvy na integráciu výskumu, ale sú to výnimky. Prax je taká, že výskumné tímy akoby realizovali v pralesoch neobjavených faktov svoje vlastné „pochodové cvičenia“, hľadajúc tú svoju rastlinu, či látku: tabak, kanabis, alkohol, drogy, násilie, šikanovanie, alebo kriminalitu, pričom tie ostatné si nevšímajú, alebo ak, nuž len naoko. Ibaže či chceme alebo nie, takéto spojitosti tu existujú a aj výsledky týchto našich prieskumov potvrdili, že napr. medzi šikanovaním a užívaním drog existujú súvislosti, ktoré však zatiaľ nie sú dostatočne doložené súbežne získanými výsledkami.

TAD a dodatkové otázky

Vzhľadom k rastu frekvencie a množstva nárazového pitia alkoholu („binge drinking“), ktoré sa ukázalo po roku 2000, bolo sa treba pozrieť na túto oblasť pozornejšie. Pokúsili sme sa o to zaradením dodatkových škál CAGE a ADS do TAD 2006 aj 2010 a ESPAD 2007 aj 2011.

Skríning CAGE a Škála závislosti od alkoholu ADS sú krátke dotazníkové škály, ktoré boli adaptované na naše podmienky. Obe metódy boli podrobne popísané v knihe (Nociar, 2001). Škála ADS bola koncom 80-tych rokov štandardizovaná (Nociar, 1986) a neskôr aj publikovaná ako overený a na slovenské podmienky prispôsobený psychodiagnostický test (Nociar, Juráš, Škultétyová, 1990). V dotazníkoch TAD z roku 2010 zostali všetky základné otázky, ktoré sa používali od roku 1994. Okrem nich však pribudli ďalšie dodatkové otázky: 4 na odhad úrovne problémov s alkoholom (CAGE) a 26 na odhad možnej závislosti od alkoholu (ADS).

Osobitným problémom, ktorý sme v prieskume TAD nastolili, bola **agresia a šikanovanie v škole v spojitosti so súbežne sledovaným užívaním legálnych a nelegálnych drog**. Porovnanie náhľadu na túto problematiku z hľadiska žiakov ZŠ, študentov SŠ a ich učiteľov ukázalo na značné rozdiely vo vnímaní situácie, napr. *pri vnímaní verbálnej a fyzickej agresie voči učiteľom bol medzi žiakmi a ich učiteľmi mimoriadny rozdiel*.

V nadmernom užívaní legálnych a nelegálnych drog v závislosti od toho, či ide o empiricky definované obeť šikanovania verzus agresorov, sú veľmi veľké odlišnosti, pričom osobitne významnú rolu v tejto veci zohráva práve alkohol. Môže sa zdať príliš drsné merať úroveň závislosti od alkoholu u žiakov a študentov. Výsledky však napokon hovorili jasnou rečou.

Na základe skríningu CAGE vyše 5 % stredoškolákov uviedlo v roku 2006 závažné problémy s alkoholom. V roku 2010 boli výsledky ešte zarážajúcejšie (pozri tab. č. 1):

Tab. č. 1: Výsledky skríningu CAGE u študentov SŠ v roku 2006 a 2010 (v %)

Skríning CAGE/skóre 0 – 4	Chlapci		Dievčatá		Spolu	
	2006	2010	2006	2010	2006	2010
0 – žiadne príznaky	50,0	39,1	60,5	42,8	56,2	41,1
1 – určité známky problému	26,6	30,1	23,4	28,5	24,7	29,2
2 – možné problémy s pitím	16,6	20,6	11,0	19,9	13,3	20,3
3 – značné problémy s pitím	5,4	8,5	4,5	7,8	4,8	8,1
4 – suspektný alkoholizmus	1,4	1,7	0,6	1,0	0,9	1,3

Porovnanie vnímania šikanovania u žiakov ZŠ, študentov SŠ a ich učiteľov

Na prieskume TAD sa v roku 2010 zúčastnili žiaci 5. – 9. ročníkov ZŠ a študenti 1. – 4. ročníkov SŠ (spolu 10 873 osôb), ktorí vyplnili dotazníky TAD1 a TAD2, kde bola vstavaná aj jedna škála na zmapovanie šikanovania a agresie v prostredí školy. Okrem nich vyplnili dotazník TAD3 aj ich učitelia (spolu 1 365 dotazníkov TAD3). Aj v dotazníku TAD3 bolo použitých niekoľko rovnakých otázok na šikanovanie, ako u žiakov ZŠ a študentov SŠ, ktoré umožnili porovnať, ako tieto skupiny osôb vnímajú šikanovanie v prostredí školy.

Tab. č. 2: Vnímanie šikanovania žiakmi ZŠ, študentmi SŠ a ich učiteľmi (v %)

Otázky	Respondenti			
	Žiaci ZŠ	Učitelia ZŠ	Študenti SŠ	Učitelia SŠ
1. Počul/a, že na škole niekoho šikanovali.	68,0	76,9	47,9	60,3
2. Bol/a svedkom, že niekoho šikanovali.	51,7	45,6	51,7	24,8
3. Otravovanie/ponižovanie cez mobil alebo internet.	26,2	22,9	28,3	14,8
4. Zámerné poškodenie školského majetku.	17,0	80,4	21,1	68,8
5. Poraniť niekoho tak, že bolo treba obváz, lekára.	8,8	18,4	10,5	6,9
6. Napadnutie učiteľa – fyzicky	2,5	19,3	2,3	5,7
7. Napadnutie učiteľa verbálne.	12,6	59,9	15,9	45,5
8. Stalo sa, že ho/ju niekto šikanoval.*	27,2	–	22,6	–
9. Stalo sa, že ho/ju zbila opakovane nejaká skupina.	9,7	–	10,4	–
10. Stalo sa, že sa mu/jej vysmievala nejaká skupina.	33,7	–	33,7	–
11. Stalo sa, že on/ona niekoho šikanoval/a.	16,8	–	15,7	–
12. Bol/a si v skupine, ktorá niekoho zbila.	17,0	–	21,2	–
13. Bol/a si v skupine, ktorá sa z niekoho vysmievala.	48,6	–	60,7	–
14. Zamiešal/a sa do bitky, kde skupina priateľov napadla druhú skupinu.	21,7	–	12,4	–

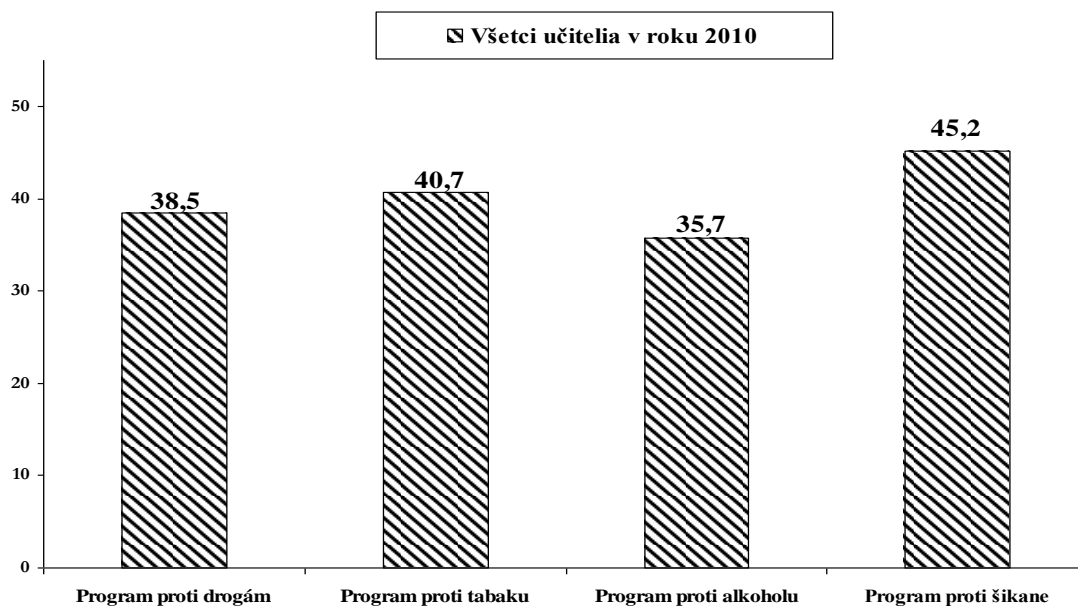
* Z troch kladných odpovedí na trojicu otázok 8, 9, 10 sa odvodila premenná obeť šikanovania. Z troch kladných odpovedí na trojicu otázok 11, 12, 13 premenná agresori.

Porovnanie žiakov a študentov s ich učiteľmi v prvých siedmich otázkach ukázalo, že učitelia síce o čosi viac počuli o agresii a šikanovaní na svojej škole, ako počuli ich žiaci alebo študenti, podstatne menej však bývajú ich priamymi svedkami, o dosť častejšie na základnej, než na strednej škole (takmer dvojnásobne).

☞ Ukázalo sa tiež, že učitelia omnoho viac ako ich žiaci vnímajú fyzické atakovanie zo strany žiakov, čo ešte vo vyššej miere platí pre verbálne atakovanie. Do istej miery je to badať aj pri vnímaní agresie, vrátane náhodných zranení, medzi žiakmi na základnej, no nie už tak na strednej škole.

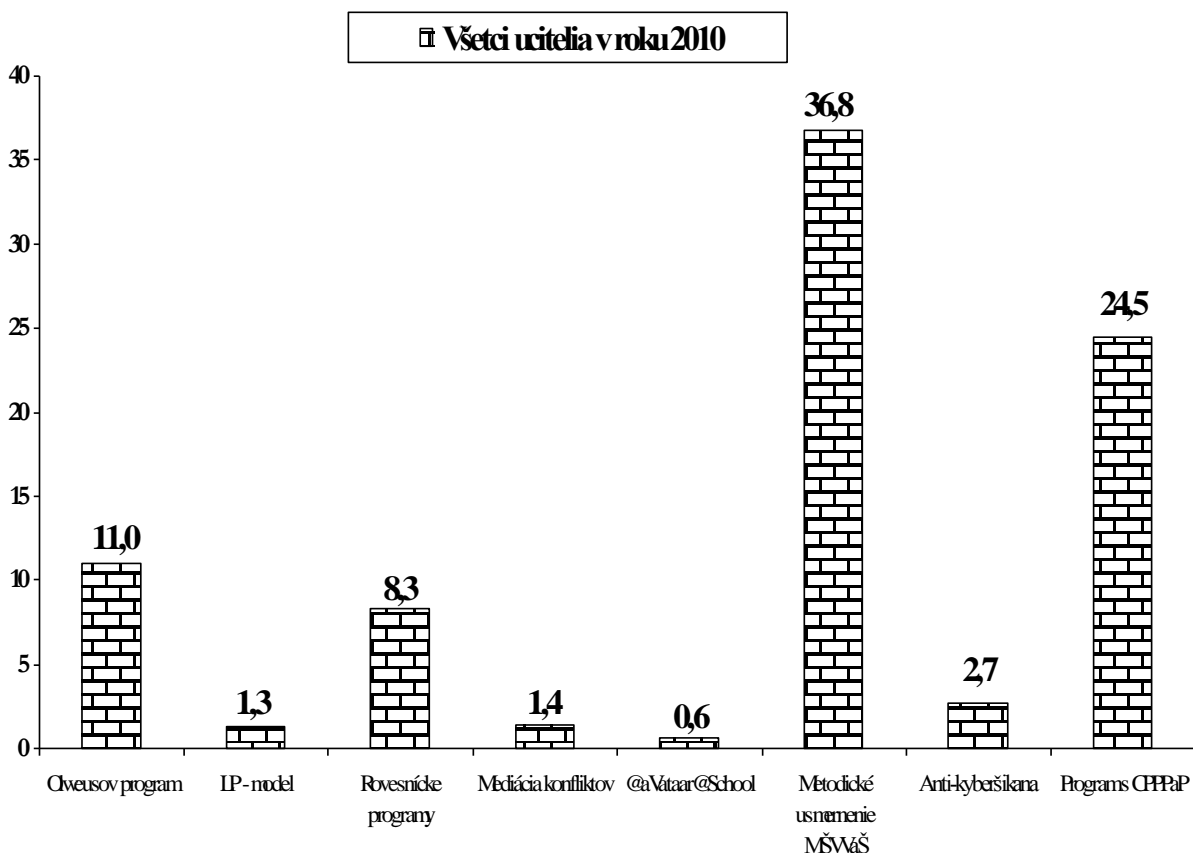
Ďalších sedem otázok sa použilo na zmapovanie pomeru tých žiakov a študentov, čo sa stali objektom opakovaného šikanovania alebo verbálnej či priamej fyzickej agresie, t. j. **obetí**; a tých, ktorí sami buď šikanovali, alebo sa v skupine zúčastnili verbálnej či priamej fyzickej agresie, t. j. **agresorov**. Z takto definovaných dvoch skupín a ich výsledkov sme potom zisťovali súbežne uvádzané užívanie legálnych alebo nelegálnych drog u žiakov ZŠ a študentov SŠ. Pre informáciu uvádzame aj výsledky ohľadne ochoty alebo motivácie učiteľov zúčastniť sa na programe prevencie šikanovania na škole, ako aj ich prehľad o tom, či vôbec a aké programy alebo metodické pomôcky sa v tomto smere na ich škole používajú.

Graf č. 1: Výsledky v celom súbore učiteľov a koordinátorov zo ZŠ a SŠ v roku 2010 (v %). (Ochota hrať aktívnu úlohu v preventívnych programoch, vrátane programu proti šikane).

Pri hľadaní otázok o používaných preventívnych programoch alebo pomôckach, ktoré by sa mohli používať na prevenciu proti šikanovaniu a agresii v školách, sme zvolili kombináciu najznámejších zahraničných programov (ako *Olweusov program z Nórska*), resp. takých, o ktorých sa učítelia mohli dozvedieť z webových stránok (ako *LP – model pedagogickej analýzy*), ako aj takých možností, ktoré sú dostupné pre dobrovoľnícke aktivity, lokálne programy (napr. *peer programy*, *spolupráca s CPPPaP*), či na internete. Ako možnosť sme uviedli aj používanie Metodického usmernenia MŠVVaŠ.

Graf č. 2: Využitie preventívnych programov alebo pomôcok proti šikanovaniu u učiteľov ZŠ a SŠ (v %).

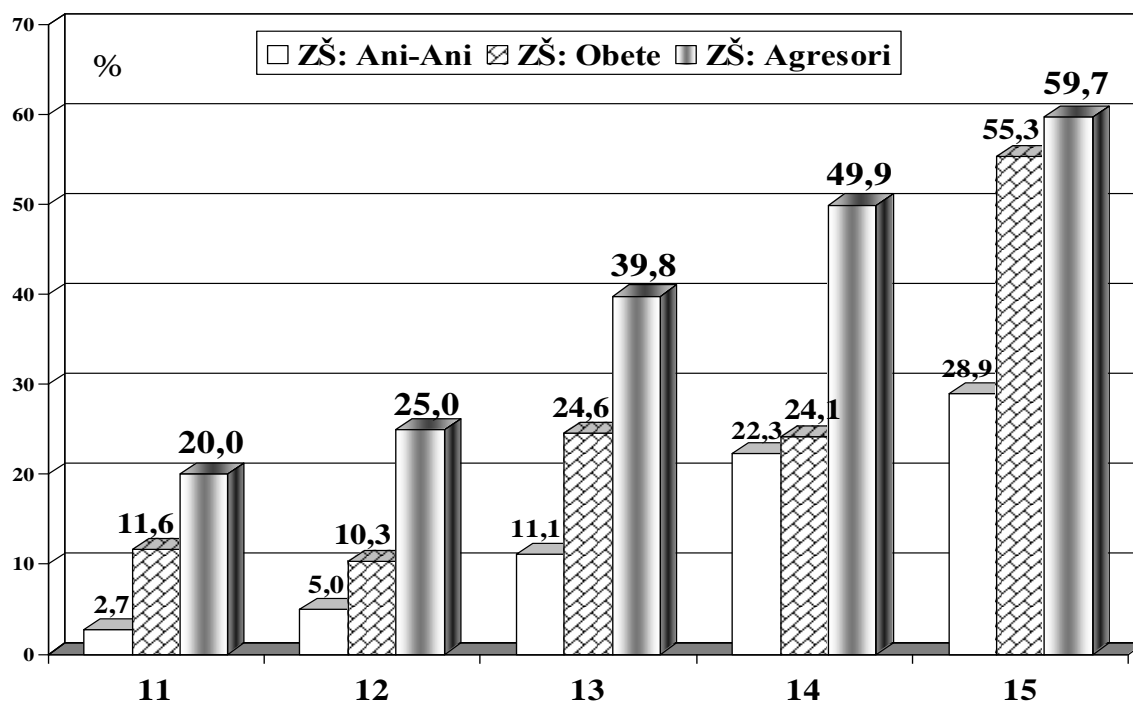
Prístup k šikanovaniu a agresii v škole do istej miery opakuje to, čo sa na Slovensku v oblasti drog odohrávalo okolo prvej polovice 90-tych rokov minulého storočia. Vedomie toho, že tu rýchlo rastie problém a je treba čosi s ním robiť (ochota k účasti je ešte na maxime), ale zároveň *reálna sila preventívnych programov je nízka*.

Ak si odmyslíme na jednej strane úradné usmernenia a výzvy, a na strane druhej úsilie CPPP a P, ktoré sú podobné tým, čo pred 15 – 20 rokmi vyvíjali metodické centrá, CVPP, atď. v oblasti boja proti drogám, poväčšine však ešte bez citeľnej podpory a adekvátneho výcviku, sú medzi učiteľmi určité očakávania ohľadne účinnej pomoci s týmito problémami, ale nemá ich kto reálne naplniť.

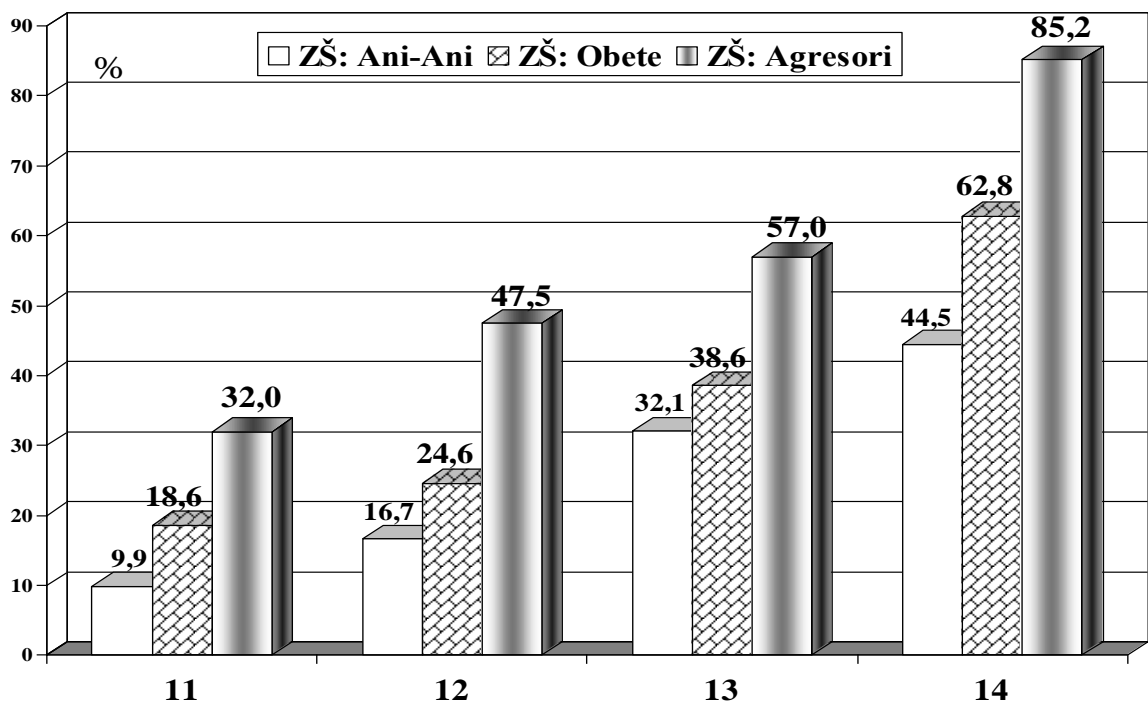
Legálne a nelegálne drogy vo vzťahu k šikanovaniu a k násiliu v škole

Pri rozdelení žiakov ZŠ na tri skupiny, t. j. obeť, agresorov a tých, ktorí nepatrili ani do jednej, ani do druhej skupiny (v legende vždy označení: „Ani – Ani“), dostali sme výsledky, ktorých krátky prehľad je v nasledujúcich grafoch.

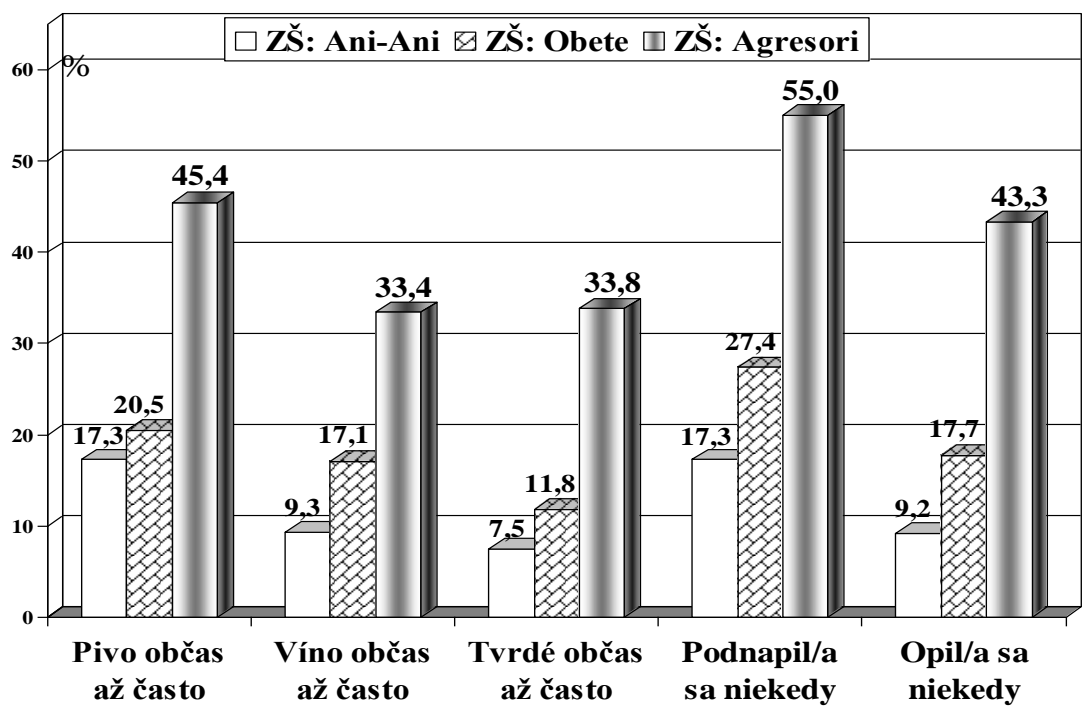
Graf č. 3: Výsledky žiakov ZŠ: Zapáli si občas cigaretu – 1-2 x mesačne (v %).

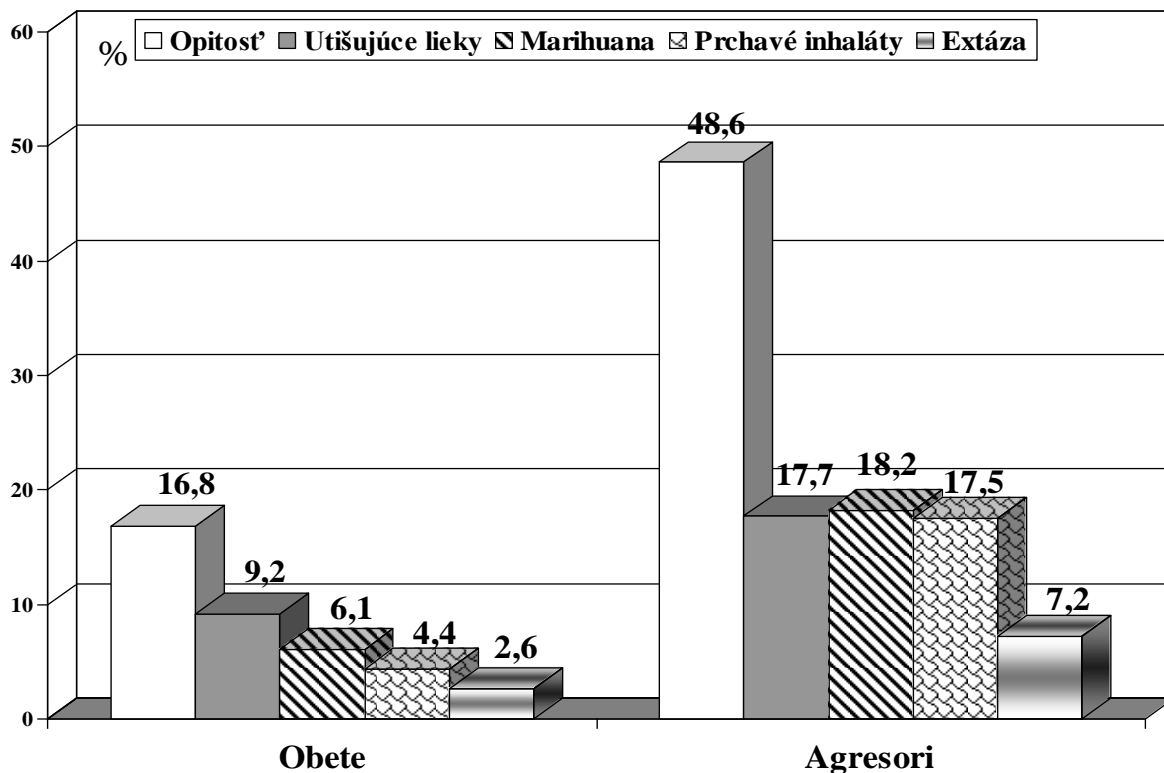
Graf č. 4: Výsledky žiakov ZŠ: Pripil si niekedy na kamarátskej oslave alkoholom.

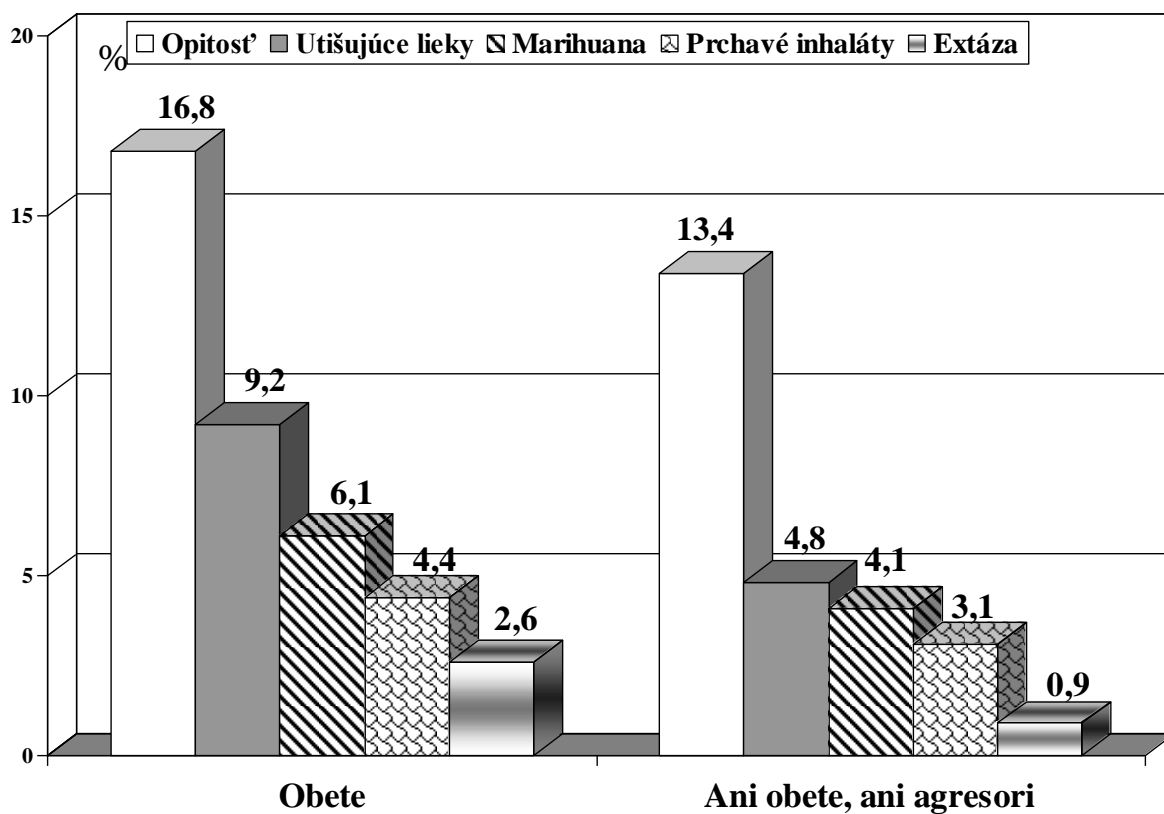
Graf č. 5: Výsledky žiakov ZŠ: Pitie za mesiac až týždeň a výskyt podnapitosti a opitosti.

Graf č. 6: Výsledky u 11 – 15-ročných: Užívanie drog obeťami šikanovania alebo agresormi. (Raz a viackrát počas života: Opitosť „do okna“ – Sedatíva – Marihuana – Prchavé látky – Extáza).

Obr. č. 7: Žiaci ZŠ, ktorí neboli obeťami šikanovania, ani agresormi v porovnaní s obeťami (Raz a viackrát počas života: Opitost' „do okna“ – Sedatíva – Marihuana – Prchavé látky – Extáza).

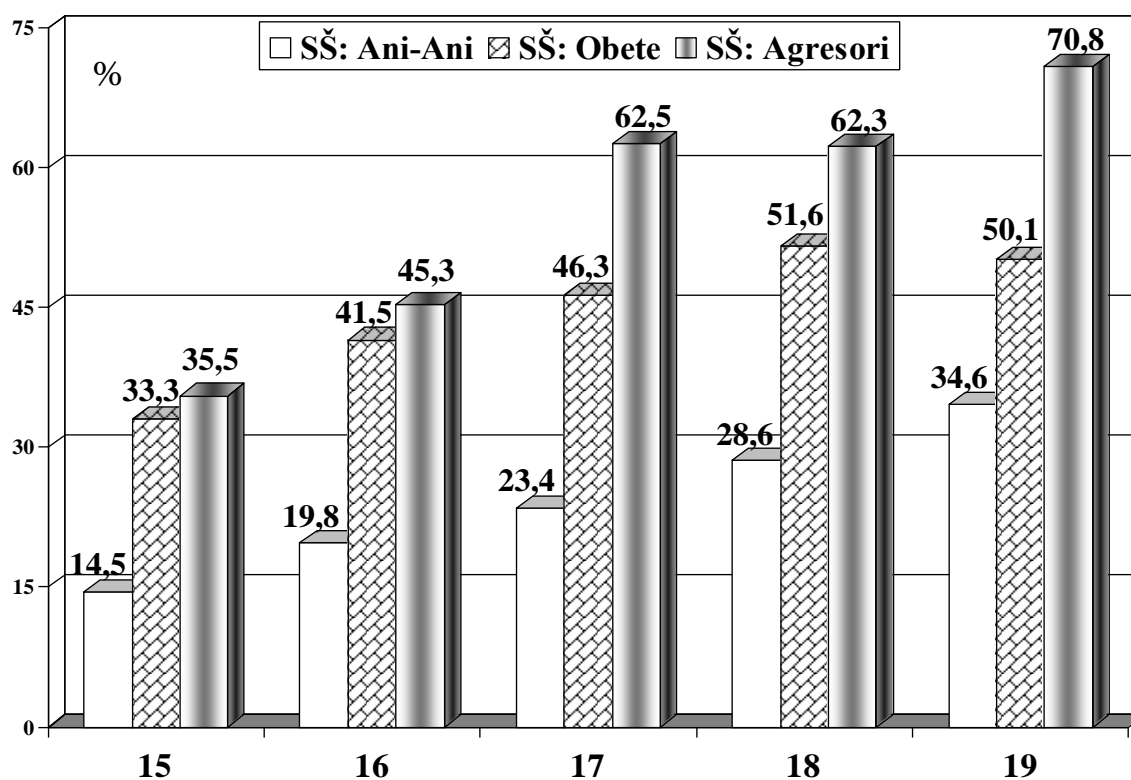
Zdá sa, že na obrázkoch 3 až 7 sa ukázal zreteľný trend k podstatne vyššiemu užívaniu legálnych aj nelegálnych drog u tých 11 – 15 ročných žiakov ZŠ, ktorí odpovedali na tri otázky o individuálnom a skupinovom šikanovaní tak, že sa dali popísať ako **agresori**. Podstatne menej užívali legálne a nelegálne drogy tí 11 – 15 roční žiaci ZŠ, ktorí odpovedali na ďalšiu trojicu otázok tak, že sa dali popísať ako **obete**. Zvyšok súboru nepatrí ani k jednej skupine a jeho užívanie legálnych a nelegálnych drog bolo najnižšie.

☞ Populárna predstava o tom, že šikanovaní žiaci si azda odreagujú svoju úzkosť a stres okrem iného aj tým, že ako formu úniku častejšie užívajú drogy, sa potvrdila len čiastočne – agresori boli v takomto správaní jednoznačne oveľa vyššie. V každom prípade však užívanie legálnych a nelegálnych drog u obetí bolo vždy vyššie ako žiakov, ktorí predpokladateľne boli mimo týchto situácií agresie a šikanovania.

Nedá sa samozrejme povedať, že ide o kauzálny vzťah a napr. vyšší výskyt opitosti u agresorov je príčinou šikanovania iných. Ide len o to, že tieto dva typy správania sa vo výsledkoch nášho súboru vyskytujú súbežne.

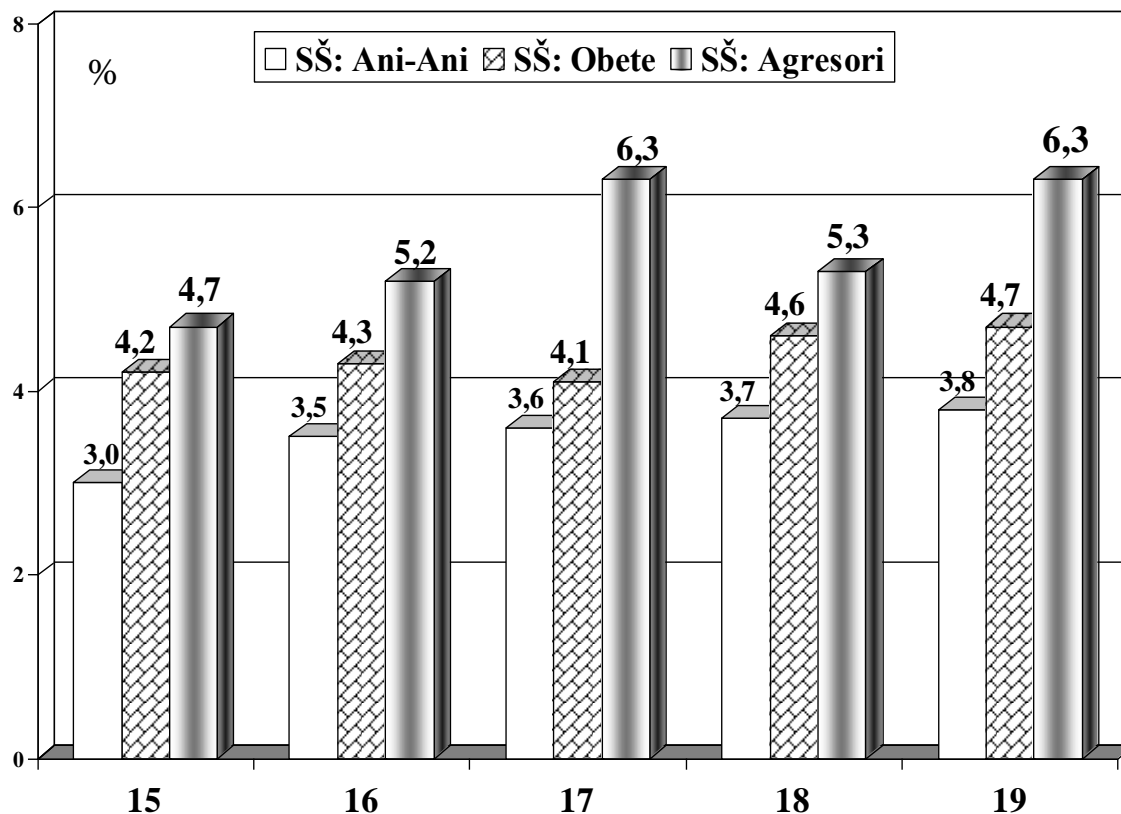
Pokiaľ ide o študentov SŠ, situácia bola vcelku obdobná (pozri ďalšie grafy). Pri rozdelení študentov SŠ na tri skupiny, t. j. obeť, agresorov a tých, ktorí nepatrili ani do jednej, ani do druhej skupiny, sme dostali výsledky, ktorých prehľad je na nasledujúcich grafoch.

Graf č. 8: Výsledky 3 skupín študentov SŠ podľa veku: Fajčí cigarety pravidelne (1-2 a viac denne).

Graf č. 9: Výsledky 3 skupín študentov SŠ podľa veku v podškále ADS: Strata kontroly nad správaním.

Uvedené tri skupiny študentov SŠ sa rovnako ako žiaci ZŠ odlišovali vo frekvencii a množstve užívania dvoch sledovaných legálnych drog, tabaku a alkoholu. Pretože pri alkohole bola možnosť posúdiť aj výskyt možných príznakov závislosti, porovnali sme skóre týchto skupín v škále ADS a v jej podškálach, pričom najviac rozlišovala prvá **z podškál**: *Strata kontroly nad správaním počas pitia*.

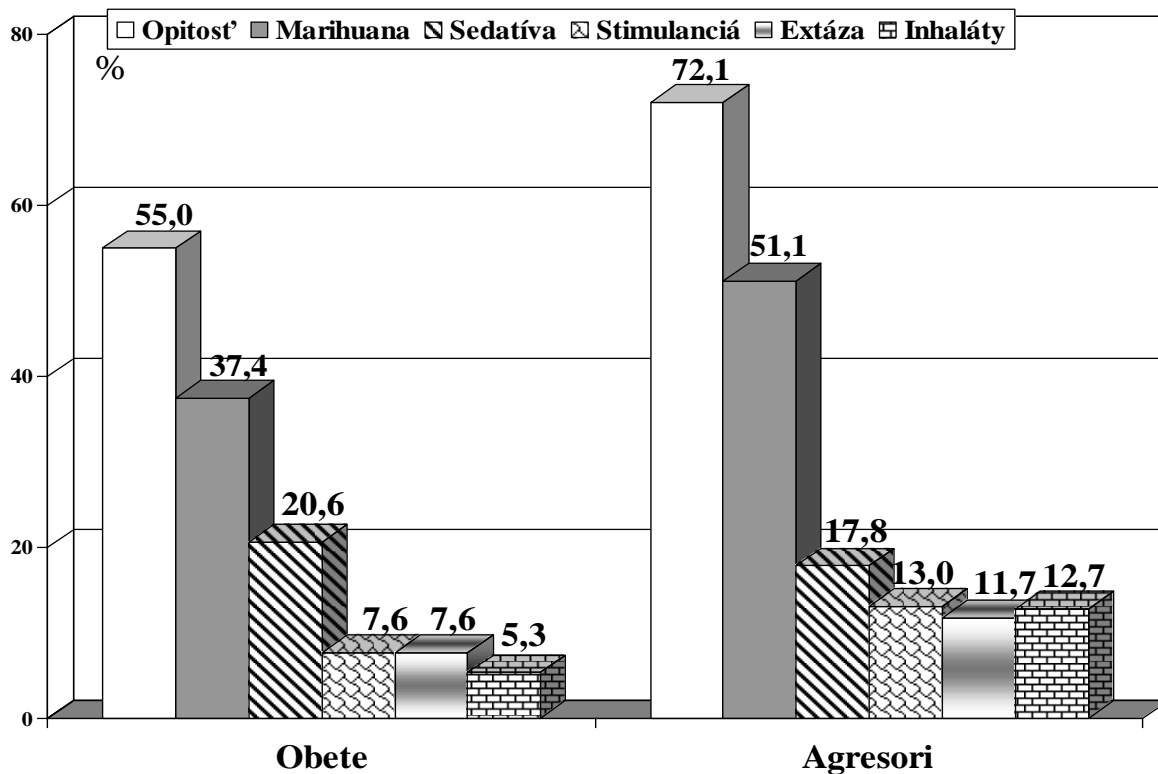
Pri porovnaní frekvencie hrubých skóre ADS vzhľadom na bod rozhrania („cut off point“) stanovený na vyhľadávanie pozitívnych prípadov (8+), kde už možno očakávať výskyt problému s alkoholom, sme dostali nasledujúce výsledky.

Tab. č. 3: Rozdiely v hrubých skóre (HS) škály závislosti ADS u troch skupín študentov SŠ (v %)

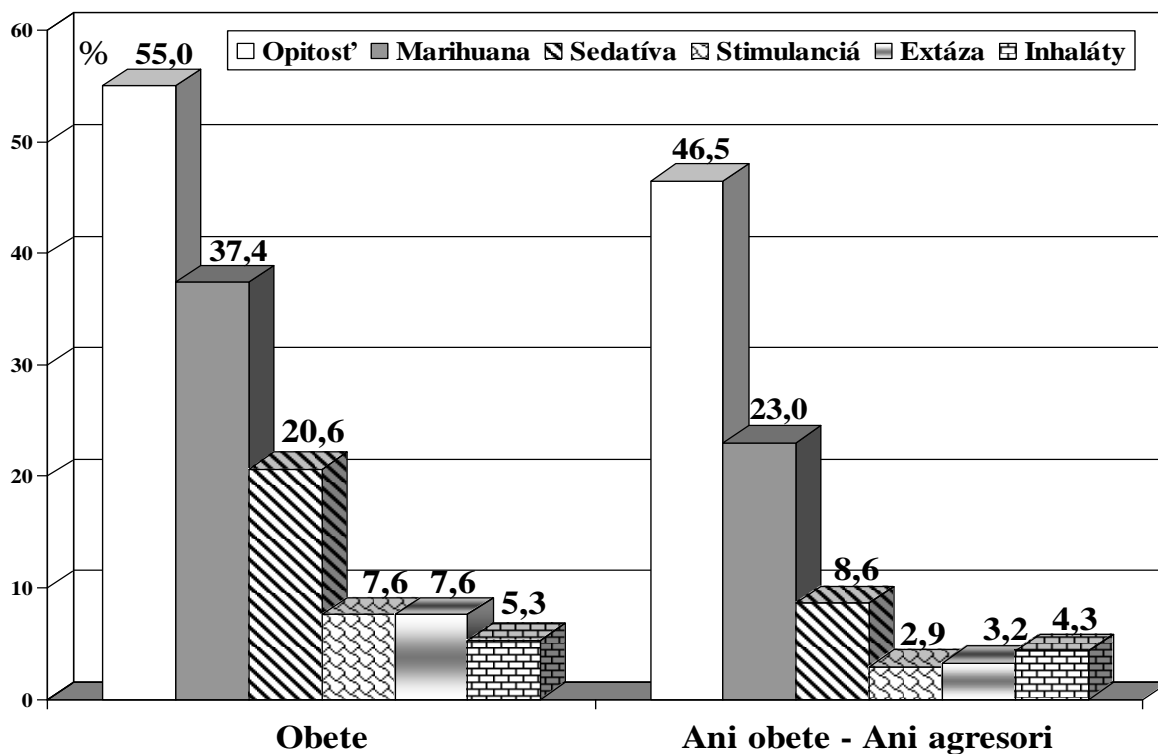
Skupiny*	„Ani obeť – Ani agresori“	Skupina „Obete“	Skupina „Agresori“
HS ≤ 8: Norma, bez príznakov.	59,9	43,2	28,7
HS ≥ 9: Pribúdajú príznaky psychickej závislosti.	22,3	19,4	24,4
HS ≥ 13: Pribúdajú príznaky fyzickej závislosti.	13,3	22,9	29,3
HS ≥ 19: Pribúdajú príznaky podstatnej závislosti.	3,1	11,7	12,5
HS ≥ 25: Pribúdajú príznaky ťažkej závislosti.	0,4	2,8	5,1

*„Ani-Ani, n = 4 197“; „Obete“, n = 131; „Agresori, n = 286“

Graf č. 10: Výsledky u 15 – 19-ročných: Užívanie drog obetami šikanovania alebo agresormi (Počas života: Opitost' „do okna“ – Marihuana – Sedatíva – Stimulanciá – Inhaláty – Extáza).

Graf č. 11: Študenti SŠ, ktorí neboli obeť šikanovania, ani agresori, v porovnaní s obeťami. (Počas života: Opitost' „do okna“ – Marihuana – Sedatíva – Stimulanciá – Inhaláty – Extáza).

Aj na grafoch č. 8 až 11 sa ukázal zreteľný trend k podstatne vyššiemu užívaniu legálnych aj nelegálnych drog u tých 15 – 19 ročných študentov SŠ, ktorí sa dali popísať ako agresori. Podstatne menej užívali legálne

a nelegálne drogy tí 15 – 19 roční študenti SŠ, ktorí sa dali popísať ako obeť. Zvyšok súboru nepatrí ani k jednej skupine a jeho užívanie legálnych a nelegálnych drog bolo podobne ako u žiakov ZŠ najnižšie.

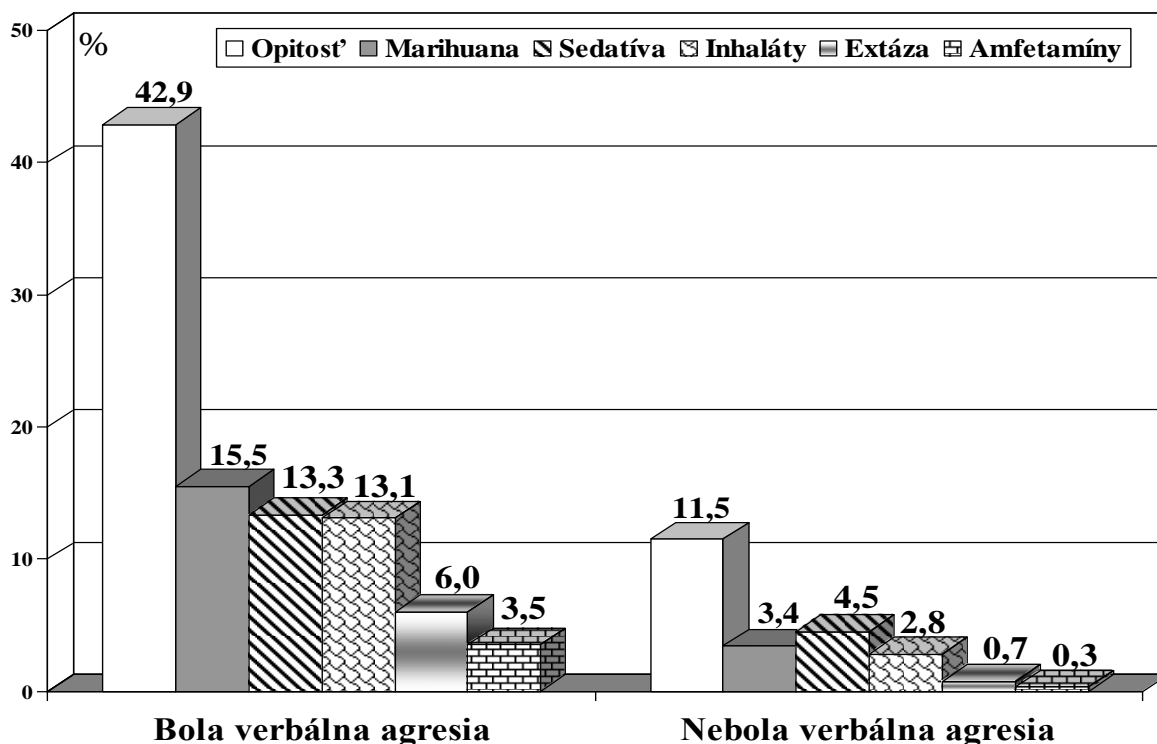
Rozdiel bol naznačený iba pri o niečo vyššom užívaní sedatív u šikanovaných obetí, ako u agresorov (pozri graf č. 10). Agresori boli v užívaní ostatných drog oveľa vyššie. V každom prípade však užívanie legálnych a nelegálnych drog u obetí bolo vždy vyššie ako študentov, ktorí predpokladateľne boli mimo týchto situácií agresie a šikanovania.

Ani u žiakov ZŠ, ani u študentov SŠ sa nedá povedať, že tu ide o kauzálny vzťah a napr. vyšší výskyt opitosti u agresorov je príčinou šikanovania iných. Ide len o to, že tieto dva typy správania sa vo výsledkoch nášho súboru vyskytujú súbežne.

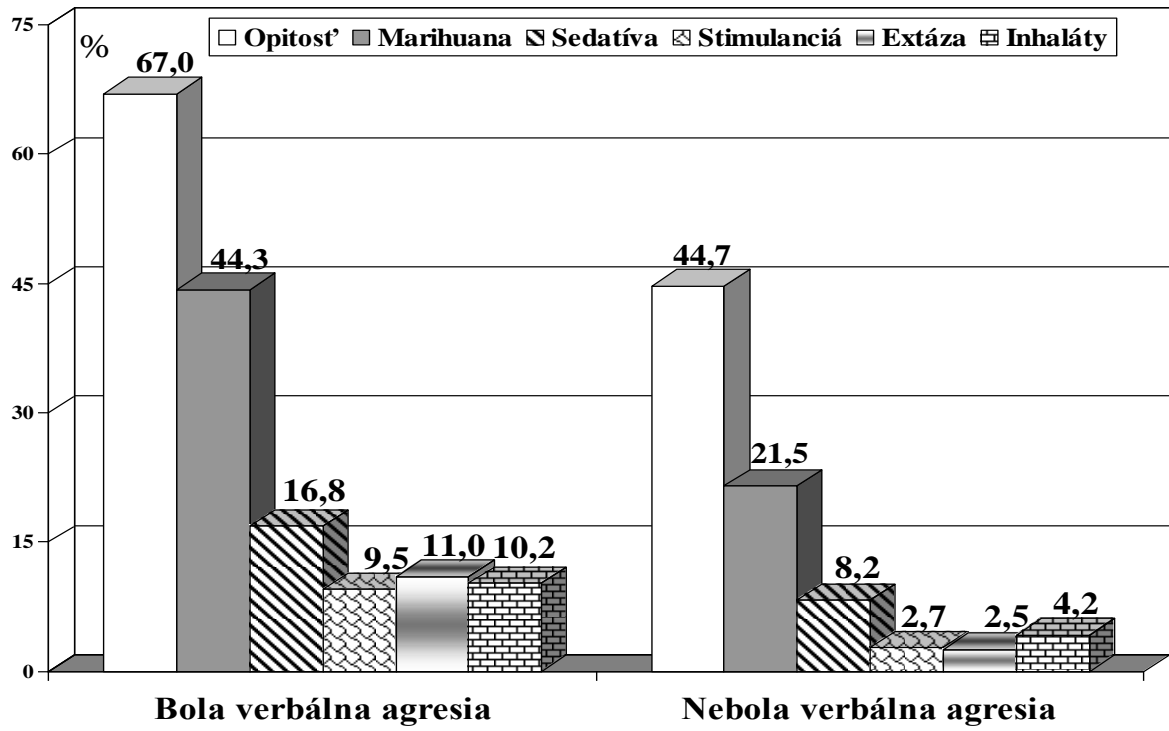
Podrobnejšia analýza spôsobov pitia ukázala, že agresori majú podstatne vyššiu stratu kontroly nad správaním, ako aj značne vyššie percento z nich už vykazuje príznaky fyzickej, podstatnej až ťažkej závislosti, čo sú všetky symptómy, ktoré sa spájajú s násilím, agresiou a s prekračovaním sociálnych noriem.

Závažnou otázkou, ktorej relatívne častý výskyt nás dost' zaskočil, je fyzická a verbálna agresia voči učiteľovi, kde sa v oboch prípadoch vykazuje súvislosť medzi jej výskytom a zvýšeným užívaním legálnej alebo nelegálnej drogy (graf č. 12 a 13).

Graf č. 12: Výsledky u 11 – 15-ročných: Verbálna agresia versus bez agresie voči učiteľom u žiakov ZŠ (Počas života: Opitost' „do okna“ – Marihuana – Sedatíva – Amfetamíny – Inhaláty – Extáza).

Graf č. 13: Výsledky u 15 – 19-ročných: Verbálna agresia versus bez agresie voči učiteľom u študentov SŠ (Počas života: Opitost' „do okna“ – Marihuana – Sedatíva – Stimulanciá – Inhaláty – Extáza).

(pokračovanie v nasledujúcom čísle)

Zdroj údajov pri grafoch: ÚVZ SR. Spracovanie a grafika: A. Nociar.